

Абикова А.К., Абикова В.К.

Кыргыз Республикасынын

Эл аралык университети

Абикова А.К., Абикова В.К.

Международный университет

Кыргызской Республики

Abikova A.K., Abikova V.K.

International University of Kyrgyz Republic

Ayza.abi@mail.ru

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДИН КЫРГЫЗ, АНГЛИС ЖАНА ОРУС ТИЛДЕРИНДЕ КОЛДОНУШУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ НА КЫРГЫЗСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

USE OF PHRASEOLOGY IN KYRGYZ, ENGLISH AND RUSSIAN

Аннотация: Бул иштин максаты - идиомаларды, айрыкча анималистик идиомаларын, алардын түзүлүшүн жана маанисин үч башка тилде - англис, орус жана кыргыз тилдеринде салыштыруу.

Негизги сөздөр: фразеологиялык бирдик, анималисттик фразеология, фразеологиялык бирдиктин каймана стандарты, фразеологиялык бирдик, зооним компоненти.

Аннотация: Цель этой работы - сравнить идиомы, особенно анималистические идиомы, их структуру и значение на трех разных языках - английском, русском и кыргызском.

Ключевые слова: фразеологизм, анималистическая фразеология, образный эталон фразеологизма, фразеологическая единица, компонент-зооним.

Abstract: The purpose of this work is to compare idioms, especially animal idioms, their structure and meaning in three different languages - English, Russian and Kyrgyz.

Key words: phraseological unit, animalistic phraseology, figurative standard of phraseological unit, phraseological unit, component-zoon.

Идиомалар көптөгөн тилдердин ажырагыс бөлүгү жана кылымдар бою колдонулуп келген. Алар расмий стилде жана сленгде, поэзияда, Шекспирдин жана Библиянын тилинде колдонулган. Алар, негизинен, эки же андан көп сөздүн топтому жана алардын чыныгы маанисин элементтеринин түзмө-түз которулушунан сейрек кездештирүүгө болот. Белгилүү бир мааниге ээ бир сөздү түзгөн идиомалар да кездешет. Идиомалар бир нече сөздөн тузулгандыктан, алар маанисин жоготпой, элементтерин сейрек өзгөртө турган болсок, маанисин жоготот, ошондуктан аларды толугу менен үйрөнүп, түшүнүү керек. Идиомалар салыштырмалуу туруктуу түзүлүшү менен эле

эмес, тарыхый, географиялык, маданий жана социалдык жактан да айырмаланат.

Айрым жаныбарлар азыркы диндерде маанилүү орунду ээлешет жана алар сөз жана идиомалар менен урматталат. Индулардын диндери уйларды абдан урматташат жана салттуу индустар уйду өлтүрбөйт же уй этин жебейт. Мындай иш-аракеттердин натыйжасында англисче sacred cow-ыйык уй деген сөз айкашы пайда болду, демек, буга каршы чыкканга болбойт. Англис, орус жана кыргыз үч тилде бирдей идиома live like a cat and dog-жашоосу ит менен мышыктыкындай-жыт как кошка с собакой. Экинчи жагынан, көптөгөн идиомалык маанилер таптакыр башка

сөздөр менен айтылат же жогоруда аталган тилдердин биринде дагы бир да сөз окшоштугу жок болот. Макаланын максаты, адамдар менен жаратылыштын ортосундагы тыгыз байланыштан келип чыккан анималистик идиомаларын, айрыкча илгери адамдар жаратылышка көп көз каранды болгон, жаныбарлар менен тыгыз байланышта болуп, алардын сырткы көрүнүшүн жана жүрүм-турумун байкай алган, жана адамдарды жаныбарларга салыштырып айтышкан. Жаныбарлар менен болгон тажрыйба күнүмдүк жашоонун бөлүгүнө айланган жана жалпыланган, ошондуктан канчалык денгээлде куч бар экенин кумурска, ат, бука, төө менен туюнтушкан, чочко сыяктуу деп этикетсиз адамдын жүрүм-турум, тамактанганын баяндашкан, ал эми кыздарды сулуулукту көпө, кумурсканын бели, ак куудай деп баяндашкан. Келемиштердин жаман калдыр-баркы бизге келемиштин жытын кетирүү же ага баш кошуу деген сөз айкашын берди. Бүгүнкү күндө адамдар менен жаратылыштын ортосундагы байланыш мурункудай анчалык деле бекем эмес, андыктан көпчүлүк балдар уйду кызгылт көк деп эсептешет, анткени алар Milka-шоколаддын жарнамаларынан уйду гана билишет. Жогоруда айтылган себептерден улам жаныбарлардын көптөгөн жаңы идиомалары пайда болот деп ойлобойм.

Менин оюмча, тилдердин идиомасы, мисалы, кыскартуу же цифра колдонуу менен кеңейтилген. Англис тилинде 4you сыяктуу кыскартуулар, смог, блоггер - влоггер жана макалалар же сөз айкаштары сыяктуу жаңы сөздөрдүн түзүлүшү, алар кайталанып туруучу жана лексиканын маанилүү бөлүгү болуп саналат, бирок аларды колдонуу белгилүү бир маалыматты талап кылат. Биздин азыркы жашообузда арткы the driver of the back sit сыяктуу идиомалар пайда болду, ал унаада жүргүнчү болуп, айдоочуга керексиз кеңештерди берет, мээ дренажы жогорку квалификациялуу адамдардын башка өлкөлөргө кетип жатышын билдирет, алар жакшыраак мүмкүнчүлүктөрү жана жакшы эмгек акысы бар адамдар. Комчулук менен байланышпай маанилүү ишти аткарып жаткан алтын колдор - бул кызматтан кетүү же узак мөөнөттүү кызматташууну камсыздоо үчүн кызматкерге стимул катары берил-

ген чоң сумма. Эгер сиз аптапты көтөрө албай жатсаңыз, анда Кембридждин Өркүндөтүлгөн Окуучуларынын сөздүгүнө ылайык, ашканада кимдир бирөө оор же жагымсыз иш-аракетине нааразычылыгын токтотушу же аны токтотууну токтотушу керек деп айтылат.

Илим фантастикалык триллер Терминатор фильминдеги Арнольд Шварценегердин титулдук мүнөзү менен байланыштуу. Норман мырзанын айткандары бүгүн менин апам өзүн анчалык деле жакшы сезбейт. жана баланын эң жакын досу - анын энеси. (Мариондун сууроосуна жооп. Досторуңуз менен кетесизби?) Альфред Хитчкоктун «Психо» фильми аябай ачуулуу, жалпы лексиканын бир бөлүгү болуп калды. Эгер туура жооп табуу оңой болушу керек деп жарыялоону кааласак, урматтуу Уотсон Шерлок Холмстун Elementary сөздөрүн жыйнап алсаңыз болот. Атактуу сөздөрдү ким билбейт, эч ким кемчиликсиз, фильмден кээ бирлери аябай жакты. Сөздөрдүн жана сөздөрдүн тизмесин улантууга болот. Мен тилдин курчап турган дүйнөдөн келген сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү кандайча кабыл алып, алардын белгилүү маанисин бергенин көрсөтүү үчүн, бир нече мисал келтирдим, бирок кээде алардын маанисин жакшы түшүнүү үчүн тек-жайын билүү зарыл.

Идиомалар боюнча бир катар китептерди окуп жатып, идиомалардын бир дагы аныктамасы жок экендигин байкадык. Ар кайсы авторлор идиомаларды ар башка топторго бөлүштүрүп, ар түрдүү терминдерди колдонушат. Кембридждин Өркүндөтүлгөн Сөздүгүндө идиомалар белгилүү бир мааниге ээ, ар бир сөздүн өзүнөн башка маанидеги сөздөрдүн топтому деп айтылат. Longman's англисче идиомалар сөздүгүн кошумчалайт: Алар ошондой эле аздыр-көптүр өзгөрүлбөйт бир формада же буйрутма менен түзүлүп, аларды кадимки сөз айкаштарынан айырмалап турат. Алар метафоралык болгондуктан, кадимки сөздүктөн жеке сөздөрдү издеп, алардын маанисин таппайсыз. Алар аздыр-көптүр өзгөрүлбөйт, текст түрүндө да, белгилүү бир грамматикалык жактан да, сөз же жазуу түрүндө кадимки сөз айкаштарын кадимкидей өзгөртүүгө болбойт. Бул, негизинен, контекстке байланыштуу, кандайдыр бир сүрөттөлүштү каймана же түзмө-түз кабыл

алабызбы. Көпчүлүк сөздүктөрдө жана тезистерде колдонулган сүйүктүү мисал - сөзмө-сөз жана метафорикалык мааниге ээ идиомалар. Кадимки мааниге келгенде, кичинекей эски жашыл чаканы (же челекти) тепсек болот, ал эми метафорикалык мааниси өзгөрүүгө жол бербейт. Ушундай жол менен жылдыздарды көрүү же төө буурчактын төгүлүшү сыяктуу башка жерлерди да колдонсо болот.

Идиомалар бүтүндөй көптөгөн тилдерде күндөлүк байланыштын бөлүгү. Биз аларды сүйлөшүүдө колдонобуз, аларды китептерден, гезиттерден жана жарнамалардан окуйбуз, аларды көп жерлерде уга алабыз, кыскача айтканда, алар биздин жашообуздун ажырагыс бөлүгү. Сырткы дүйнөнү кабыл алуу үчүн, идиомалардын пассивдүү буйругу аларды жигердүү колдонгонго караганда алда канча маанилүү. Сүйлөп жатканда же жазууда биз жөнөкөй сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү эч кандай идиомаларсыз колдонуп, ар дайым түшүнүктүү кыла алабыз. Ошентсе да, учурдагы идиомалык англис тилинин Оксфорд сөздүгүнө ылайык, кеңири мааниде идиомалык англис тилиндеги сөз айкаштарын так жана туура колдонуу бул эне тилин билүүнүн айырмалоочу белгиси жана чет элдик окуучулардын билим деңгээлин ишенимдүү өлчөө болуп саналат...

Кыскача айтканда, идиомалар баарлашуу жана түшүнүү үчүн милдеттүү эмес, бирок сөздөрүбүздү кызыктуу жана коркомдуу кылат. Айрым идиомаларды колдонуу адамдардын тегине, жашына жана билимине жараша болот деп айтууга болот. Мис Ван Гогдун музыкасына кулак төшөө деген идиоманын маанисин бир аз өнүккөн өлкөлөрдө эле билими жок адамдар гана түшүнбөйт. Экинчи жагынан, ошол адамдар орто билимдүү адамга белгисиз идиомаларды колдонушат. Менин тажрыйбам боюнча, улуу жана жаш муундардын ортосунда ажырым бар. Эски орто билимдүү адамдар, айрыкча тилдерге кызыккан адамдар, окуу жана жазуу байланышынан келип чыккан идиомалар менен накыл сөздөрдү жакшы билишет. Жаш муун электрондук шаймандарды колдонуп, тез-тез байланышып турат. Жаштар менен интернеттин жана мобилдик телефондордун ортосундагы симбиотикалык байланыш көп. Бул ылдам жана кыска байланыш жолдорун

алып келди. Алар 4 ever (түбөлүктүү), 4you (сен үчүн), суа (сизди кайрадан көрүп жатам), суал8r (кийинчерээк баарлашам) же ТТҮЛ (кийинчерээк сүйлөшөбүз), ВТW(ар кандай учурда),IDK(билбеймин),IMO (менин оюмча), LMK (мага билдирип кой), IDC (мага баары бир) сыяктуу кыскартуулар. Жогоруда айтылган "кыска сөздөр" идиомалар менен жалпы мүнөздөмө бөлүшөт - алар тунук эмес жана алардын маанисин алардын элементтеринин маанисинен түшүрүүгө болбойт. Анын үстүнө, жаштар көп окушпайт, ошондуктан менин тезистеримдин көз карашында, идиомалардын маанилүү булагын колдонушат.

Менин макаламда бул идиомалардын канчалык таң калыштуу экендигин жана бул чөйрөдө англис жана орус жана кыргыз тилдеринин ортосундагы окшоштуктарды көрсөткүм келет. Менин максатым англис, орус жана кыргыз тилдеринде анималистик идиомаларын, үлгүлөрүн жана макал-лакаптарын чогултуу, аларды талдоо.

Идиомалардын диапозону бир кыйла кенен болгондуктан, тандоону кыскартуу үчүн анималистик фразеологизмдердин курамына кирген идиомаларды тандоону чечтим. Анималистик идиомалар иллюстрациялуу көрүнөт. Адамдар жана жаныбарлар кылымдар бою ар кандай байланышта болушат жана биз алардын сырткы көрүнүшүн, мүнөз өзгөчөлүктөрүн жана негизги мүнөздөмөлөрүн элестете алабыз жана биз бул билимдерди адамдардын сырткы көрүнүшүнө жана жүрүм-турумуна колдонуп, адамдардын кандай болгонун билдире алабыз. Кызыгы, ар башка адамдар же болбосо ар бир улут бир эле жаныбарды ар кандайча кабыл алышат. Мисалы орус жана англиялыктарда: темная лошадка -dark horse- өтө белгилүү эмес, бирок күчтүү инсанды белгилеп айтышса бул кыргыз тилинде “аттын кашкасындай” ото танымал инсанды баяндайт.Орус жана англис тилдеринде работать как лошадь-work like a horse адамдын өтө чарчап иштегенин баяндайт, ал эми кыргыз тилинде бул мааниси эшектей иштеп деп айтышат.Орус жана англис тилинде ржать как лошадь -a horse laugh- катуу одоно күлүүнү, каткырыкты баяндайт. Англис тилинде одоно көп тамак жеген адамды - eat like a horse деп атка салыштырып муноздойт,орус

тилинде есть как слон пилге салыштырып му- ноздойт, ал эми кыргыз тилинде чочкодой жейт деп чочкого салыштырып мүнөздөшөт. Ал эми үч тилде тен ит менен туюнткан фразеологизм собачий жизнь-to lead dogs life-иттин жашоосудеп берилет.

To die like a dog To die dog's death	Издохнуть как собака	Ит олум Ит кушка жем болуу
To lead dog's life	Собачий жизнь	Иттин жашоосундай жашоо
Dog cheap		Иттен арзан
Dog tired	Усталый как собака	Иттей чарчадым
	Как кошка с собакой	Ит менен мышыктай
To lead a gift horse	Даренному коню в зубы не смотрят	
A hang dog look	Быть собакой	Ит болуу
Under dog		Ит жандуу
In the dog house		Итке минип калуу
To go to the dogs		Ит Көрбөгөндү көрүү

A lucky dog		Ити май жебеген
To be on the high horse		Алдына ат салдырбаган
A dark horse	Темная лошадка	
To work like a horse	Работать как лошадка	
To laugh like a horse	Ржать как лошадь	
To look a gift horse	Даренному коню в зубы не смотрят	
A wolf in sheep's clothing	Волк в овечьей шкуре	Бөрү баласы ит болбойт
To throw to the wolves		Бөрү этектеп жоо жакадан алганда Оозунан алдырган бөрүдөй болуу
To take the wolf by the ears		Бору этектеп жоо жакадан алганда
Packed like a sardines	Как сельдь в бочке	
To fish out		Балыка тил дөнгөчкө жан киргизүү
Neither fish, nor flesh	Не рыба не мясо	
Eat like a bird	Есть как птичка	Бөдөнөнүн бөтөгөсүндөй
A bird's eye view	Вид с птичьего полета	
The early bird catches the worm	Ранняя птичка носок прочищает, а поздняя глаза продирает. Ранняя пташка	Карга бок чокуй электе
A little bird told me	Птички донесли	
Birds of a feather flock together		Карга карганын көзүн чокубайт
An ugly duckling	Гадкий утенок	

Тилдерге кызыккан адамдар же окурмандар менен угуучулар гана ар кандай тилдерди, объектилердин, сезимдердин жана кырдаалдардын ортосундагы кичине айырмачылыктарды билдирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат. Накыл сөздөр жана идиомалар айлана-чөйрөнү кызыктуу, түркүн түстүү, укмуштуу формалар менен өндөр менен сүрөттөөгө мүмкүнчүлүк берет. Жогоруда айтылгандай, идиомалардын жана накул сөздөрдүн колдонулушу көптөгөн факторлорго, мисалы, жашка, билимге, социалдык тегине жана башкаларга жараша болот. Макаламда англис, орус, кыргыз тилдеринин тамыры кеңири таралган жана адамдын айлана-чөйрөнү кабыл алуусу абдан окшош, аймакка карабастан, менин макаламда ар кандай мүнөздөмөлөрдү жана ар кандай кырдаалдагы идиомалар жана накул сөздөр бар, алар англис,

орус кыргыз тилдеринде да кездешет.

Адабияттар:

1. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. 1988. -448с
2. Ермаков Е.Н. Фразеологизмы с компонентом наименования корова как маркеры ментальности народа. (Казань, 2016. _С.115-118)
3. Cambridge International Dictionary of idioms press 1998 <http://www.cambridge.org>
4. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языка. Л.; Просвещение, 1979